

BAŞMAK, bir nevî ayak

kabı; evvelce deriden yapılmış üstü açık ayak kabı (sandal) cinsini ifade ettiği hâlde, sonraları umumiyetle pabuca denilmiştir ki, daha XI. asırda (bk. Kâşğari, III, 508) bu mânası ile rastladığımız bu kelime, bir çok türk lehçelerinde (*başmak, başmah, paşmak* v.s.), bugün d« yaşamakta olup,

BAŞMAK - BAŞMAKLIK. 33Î

halk edebiyatında da büyük bir mevkî tutmaktadır (Radloff, IV). Kelimenin etimolojik aslını tâyin etmek, şimdilik mümkün değildir.

Arapça karşılığı *na'l* olan başmak, Peygamberin mukaddes emanetleri arasında bulunan *na'layn-i sa'âdat* 'e de alem olmuş, türk muhitlerinde, hırka-i şerif, sakal-ı şerif v.s. gibi, zamanla başmak-ı şerif tâbiri de taammüm etmiştir (Ahmed Vefik, *Lehce-i osmanî*).

Başmak-ı şeriften ilk defa IV. asırda bahsedilmiş ve bunlardan birini Mısır sultanı al-Aşraf (63; = 1257) Şam da tesis ettiği Eşref iye medresesine vermiştir (diğer başmak-ı şerifler için bk. Makar-ri, *Fath almuta'âl fi vaşf al-mâl ve Başmak-ı şerif, hasiyetleri*

birle, Kazan, 1848). Bugün İstanbul 'da Hırka-i şerif dâiresinde bulunan emanetler meyanındaki iki tek *na'layn-i sa'âdat* ten bili, diğer emânetler ile birlikte, vaktiyle Mısır'dan gelmiş ; öteki teki de, Abdülâziz devrinde, Van taraflarında bir yerde keşfoluna-rak, hakikî olduğu iddiası ile, merasimle İstanbul 'a getirilmiştir (krş. Eyyûb Sabrî, *Mir ât al-haramayn*, İstanbul, **1301,1**, 673). Gerek bunlardan bir teki, gerek, yine Peygambere izafe edilen başmak-ı şerifin bir intibai (kadem i saadet nişanesini hâmil haceri şerif, krş. *Mir-'ât al-haramayn*, I, 673) bir aralık, sadrâzam Bayram Paşa (ölm. 1048 = 1638/1639) nın Haseki

semtinde yaptırdığı tekkeye (Başmak-1 şerif tekkesi), teberrüken saklamak için, padişaha vâki ricası üzerine, konulmuşsa da, yine saraya iade edilmiştir.

Başmak tâbiri, ortaçağ türk-islâm devletlerinde hükümdarların ve emirlerin ayakkabıları için de kullanılmış ve bunlar saraylarında, si-lâhdar ve câmedar gibi, baş r n a k d a r unvanı ile de birer memur da bulundurmuşlardır ki, Memlûkîerde alaylarda hükümdarın ayakkabılarını taşıyan ve münavebe ile hizmet eden 2 başmakdarın mevcudiyetini buna misâl gösterebiliriz (krş. *Sülik tercümesi*, s. 100 ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal*, İstanbul, 1941, s. 352—369, *Şubh al-a'şö*, V, 45 ten naklen).

Diğer ayakkabı neveleri arasında başmak hususî bir ehemmiyeti hâizdi ve bilhassa kadınlar tarafından giyildiği için, İstanbul 'da bunu yapan ve satan başmakçı (paşmakçı) esnafı (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 599) bunun zarif ve süslü olmasına itina ederdi.

(M. TAYYİB GÖKBİLGİN.)

BAŞMAKLİK, paşmaklık, Osmanlı imparatorluğu toprak ve arazi rejiminde, havas-ı hümayun köylerinden, padişahın vâldesi, hemşire ve kerimeleri gibi, kadın sultanlara ve haseki sultanlara tahsis edilen ve 20.000 akçeye { zeamet) kadar olan tâyinât ve tahsisata

verilen addır; başmak, elbise ve diğer ihtiyaçları masrafları karşılığı olduğu için, bu izin verilmiştir.

Önceleri padişahlar Vâlde Sultan 'a veya Haseki Sultan'a bir köyü temlik »der veya muhtelif köyü, tımar tariki ile, verirlerdi (krş. Amasya 'ya tâbi Ağçe Mahmud köyünü kendi vâlde-sine temlik ettiğine dâir, Fatih Sultan Meh-med in fermanı 872, ve yine Amasya

'nın Bađ-luca, Ađulcuk ve Porsuk-Çayı = Porsu-Çağı köylerinin, tımar tariki ile, şehzade Sultan Ba-yezid in vâldesine verildiğine dâir ferman, 884, Başvekâlet arşivi, Ali Emîrî tasnifi, Fatih devri, nr. 27, 30). Bu esnada hattâ XVI. asır sonlarına kadar kadın sultanlara, başmaklık namı altında, havas-ı hümayun köylerinin tahsisini görmüyorsak da, bu asrın sonuna ve XVII. asır başlarına âit sarih kayıtlar has arpalık demek olan bu tevcihin, XVI. asrın ikinci yarısından itibaren, bu mahiyetiyle tatbik edildiğini göstermektedir. Mehmed III. devrinde Vâlde Sultan 'in başmaklık haslarından Türkmen haslarının bütün örfî tekâlifden her suretle serbest olup, muaf ve müsellemler bulunduğu görüldüğu gibi, yine Vâlde Sultan 'in başmaklık haslarından Fırat üzerindeki Birecek iskelesine âit kayıtlara da (1011/1012) tesadüf edilmektedir (krş. Başvekâlet arşivi, İbnülemin tasnifi, Saray masalihi, nr. 1222, 1229, 1234, 1235). Keza Mu-rad IV. 'a âit bir yazma kanunnâme (*Kanun-nâme-i Avni*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı 'nın hususî kütüp.), bu hususta „hassın bir kısmı dahi cihet-i levazımları için, bâzı sultanlara tây'n olunan havastır ki, anlara başmaklık dahi derler" demektedir ve bu nevi hasların, sultanların erbâb 1 menâsıb gibi azil ve nasb kabul eylememelerinden, kayd-ı hayat şartı ile, tasarruflarında bulunduğunu işaret etmektedir.

Havas-ı hümayun köylerinden tefrik edilmek suretiyle, sultanlara tahsisi lâzım gelen başmaklık haslarının, bilâhare mahlûl olan tımar ve zeametlerin de ilhakı suretiyle, kabardıkları ve 20.000 akçeyi tecavüz ettikleri görülmüş; fakat, **XVII.** asır ortalarına doğru, sadrâzam Bayram Paşa zamanında, bu gibi, sonradan sultanların başmaklıklarına ilhak olunan kılıç tımar ve

zeametlerin yine müstahaklarına tevcih ve iadesi cihetine gidilmiştir (bk. Başvekâlet arşivi, 1042 senesine âit divan-ı hümayun tahvil kalemi defteri, nr. 308, tür. yer.; *Muhimme defteri*, nr. 90, s. 61, 73, **112**, nr. 91, s. 118, 124), Mamafih bu gibi suiistimallerin hanedandan olmayanlara da bittabi başka namlar ile, teşmil edildiği ve arpalık [b. bk.] gibi gelişi-güzel tevcih olunduğu vâkidir (krş. Koçi Bey, *Risale* 4, 9, 12 ; Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul, 1309, I, 91—101).

Başmaklık haslarının hanedanın kadın

334 BAŞMAKLIK - BA'İİHA.

azalarına mevzuubahs tarihlerde tahsis edildiği ve bu tâbirin, her zaman olmamakla beraber, bu mânada kullanıldığı malûm ise de, kadın sultanlardan hangilerine ne nisbette ve ne mık-darda tevcih yapıldığını gösteren etraflı kayıtlara, şimdiye kadar, rastlanmamıştır. Bilâkis

XVII. asırdan sonra başmaklık tâbirinin kalktığı ve başmaklık hasları yerine, sâdece hass kullanıldığı görülmektedir. Esasen bundan sonra, gerek Vâlde Sultan 'a ve gerek .diğer sultanlara her hangi bir yerin mukataasmdan hass tâyin edilmiş, fakat bunun, evvelce olduğu gibi, başmaklık hassı olduğu kaydolunmamıştır.

XVIII. asır nihayetlerinden itibaren bu mukataalar artık sultanlar uhdesinde, ..malikâne veç hiyle", bırakılmıştır. XIX. asır başlarındaki İs lâhat hareketlerinde ise, tamamen maaşa kalbedilmiştir.

B i b l i y o g r a f y a: Metinde zikredilenlerden başka bk. bir de Başvekâlet arşivi, îb-nülemin tasnifi, saray masalihi, nr. 152, 201, 207 ; *Hassa kalemi defteri*, nr. 47/3106, tür. yer.; 26/3085, s. 127 ; *Haremeyn muhasebesi defteri*, u/3308, tür. yer.;

Cevdet tasnifi, saray, nr. 546, 780, 796, 897, 868,
992; Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük türle lügati*
(İstanbul 1927), 610 v.d. Dozy, *Dictionnaire detaille
des noms des vStements ehez les Arabes*, 42 r, v. dd.;
Goldzieher, *Muhammedanische Stadien* s. 362, v.d.;
Hammer, *Des Osmanischen Rei-ehes
Staatsverfassung and Staatsvertvaltung*, II, 34,159;
Zenker, *Dict. Turco-Arabe-Persan* (Leipzig, 1866);
Bianchi, *Dictionnaire Tarc-Français*; Redhouse,
Turkish and English Lexicon, 1921. (M.
TAYYİB GÖKBİLGİN.)